

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سرشناسه:	شجاعی، علی، ۱۳۶۸ -
عنوان و نام پدیدآور:	عقل در کلام شیعی و سلفی، خوانش و بررسی تطبیقی / علی شجاعی: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها و معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی.
مشخصات نشر:	قم: دانشگاه معارف اسلامی، انتشارات، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری:	۱۵۲ ص.
شابک:	978-622-5358-07-2
فروست:	مجموعه مبانی نظری اسلام؛ ۷۹
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
موضوع:	عقل‌گرایی (اسلام)
موضوع:	عقل و ایمان (شیعه)
موضوع:	سلفیه - دیدگاه درباره عقل
موضوع:	عقل‌گرایی - مطالعات تطبیقی
شناسه افزوده:	دانشگاه معارف اسلامی. انتشارات
شناسه افزوده:	نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها (دانشگاه معارف اسلامی).
رده‌بندی کنگره:	معاونت پژوهشی
رده‌بندی دیویی:	BP۲۲۹/۲
شماره کتاب‌شناسی ملی:	۲۹۷/۴۸۱۲
	۹۰۶۴۱۰۰

استاد محترم و دانشجوی عزیز

خواهشمند است با ارائه دیدگاه‌های خود ما را در رفع نواقص و ارتقای کتاب یاری بخشید.

شماره تلفن گروه «مبانی نظری اسلام»: ۳۲۱۱۰۳۶۶ - ۰۲۵

صندوق پستی: ۶۱۷۳ - ۳۷۱۵۵

پست الکترونیکی: andishe@maaref.ac.ir

**عقل در کلام شیعی و سلفی،
خوانش و بررسی تطبیقی**

علی شجاعی

مجموعه مبانی نظری اسلام

۷۹

عقل در کلام شیعی و سلفی، خوانش و بررسی تطبیقی

نویسنده: علی شجاعی

نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها؛ معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی

بازبین نهایی: حسین ثنایی

طراح گرافیک: سید علی روحانی

ناشر: انتشارات دانشگاه معارف اسلامی

نوبت چاپ: اول، ۱۴۰۱ * شمارگان: ۵۰۰ نسخه * قیمت: ۵۰/۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸ - ۶۲۲ - ۵۳۵۸ - ۰۷ - ۲

کلیه حقوق محفوظ است

مراکز پخش:

■ انتشارات دانشگاه معارف اسلامی: قم، بلوار جمهوری اسلامی، بین کوچه ۴ و ۶، تلفن: ۳۲۱۱۰۳۱۶

■ دفتر نشر معارف: قم، خیابان شهدا، کوچه ۳۲، شماره ۳، تلفن و نمابر: ۳۷۷۴۰۰۰۴

■ پایگاه اینترنتی: www.maaref.ac.ir * نشانی الکترونیکی: andishe@maaref.ac.ir

◆ سخن آغازین ◆

خداوند متعال در هدایت بشر عامل عقل و وحی را برجسته دانسته و با اعتبار حجیت بدان‌ها جایگاه اصیل این دو ابزار کسب معرفت را ممتاز معرفی می‌کند. بنابراین براساس آن با بندگان گفتگو کرده و اعمال آنها را مورد حساب و ارزیابی قرار می‌دهد. دو ابزار پیش‌گفته مایه حجیت عقل و فطرت هستند در ماهیت و چیستی این دو سرمایه‌گرانسنگ گفتگوهای فراوانی میان اندیشمندان به میان آمده که در این میان، اتخاذ دیدگاه صحیح از میان اندیشه‌های گوناگون این حوزه در گرو آشنایی با مباحث عقلی، نقلی و مبتنی بردانش انسان‌شناسی است. در حوزه فرآورده‌های وحی همواره در میان اندیشمندان مسلمان اختلاف نظر وجود داشته و راه برون‌رفت از آن پیروی از تعالیم اهل بیت علیهم‌السلام به عنوان مفسران معتبر و موید از جانب پروردگار است؛ از این‌رو خداوند متعال با حجت قرار دادن آنها راه عذر و قصور را بر بندگان مسدود کرده و با ارجاع بشریت به ساحت نورانی اهل بیت علیهم‌السلام همواره چراغ هدایت بشر را در میان انبوه آراء کور و گمراه‌کننده روشن نگاه داشته است.

نویسنده ارجمند اثر پیش‌رو با انجام تحقیقی ستودنی به مقایسه تطبیقی جایگاه عقل میان مکتب شیعه و گرایش سلفی پرداخته و با رعایت اخلاق پژوهشی و نگاهی استدلالی و منصفانه با بیان نقاط اشتراک و افتراق آنها کتاب حاضر را به فرجام رسانده است.

ایشان اثر حاضر را در چهار فصل سامان داده‌اند در فصل نخست به مفهوم شناسی شیعه، عقل و انواع سلفیه پرداخته‌اند؛ در فصل دوم در قالب دو بخش به ماهیت عقل و سازکارهای آن اشاره شده که شامل بحث‌هایی مانند اقسام عقل، تجرد عقل، چگونگی ادراک عقل و معیار صحت آن است؛ در فصل پسین که

مهم‌ترین فصل کتاب است، به موضوع حجیت عقل اختصاص دارد و نویسنده در این فصل به ارائه شواهد روایی و قرآنی از جمله دعوت قرآن به تعقل و ارایه استدلال عقلی همت گماشته است؛ در فرجامین فصل کتاب، آثار و نتایج رویکرد متفاوت مکتب شیعه و سلفیه واکاوی شده که در عناوینی مانند تعارض عقل و نقل، کیفیت موضع‌گیری در برابر علوم عقلی و چگونگی رویارویی با دستاوردها تجربی بشر نمایان است.

معاونت پژوهشی دانشگاه ضمن سپاس از نویسنده محترم که در اثر حاضر به تبیین دیدگاه مکتب تشیع درباره عقل و تعقل پرداخته و برتری این دیدگاه را نسبت به رویکرد سلفی پیش‌روی خوانندگان قرار داده است. معاونت پژوهشی از مدیر محترم گروه پژوهشی مبانی نظری اسلام، حجت‌الاسلام دکتر نبویان و مدیر محترم امور پژوهشی، جناب آقای دکتر سعید روحانی و دیگر همکاران خدوم که در آماده‌سازی و چاپ اثر نقش داشته کمال تشکر و امتنان را دارد و از دیدگاه‌های همه خوانندگان محترم که با نکات عالمانه خویش غنای هرچه بیشتر آن را فراهم می‌آورند، استقبال می‌کند. امید آنکه مجاهدت‌های علمی در نگارش، نشر و تعلیم معارف تشیع مقبول درگاه خداوند متعال قرار گیرد.

معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی

◆ فهرست مطالب ◆

۱۳	مقدمه
۱۳	۱. بیان مسئله و تعیین قلمرو آن
۱۴	۲. ضرورت تحقیق
۱۴	۳. فرضیه تحقیق
۱۵	۴. اهداف و فوائد تحقیق
۱۵	۵. روش تحقیق

فصل اول: مفهوم‌شناسی

(۳۰ - ۱۷)

۱۹	۱. کلام و متکلم
۱۹	الف) در لغت
۱۹	ب) در اصطلاح
۱۹	یک. دیدگاه امامیه
۲۲	دو. دیدگاه سلفیه
۲۴	۲. شیعه
۲۴	الف) شیعه در لغت
۲۴	ب) شیعه در اصطلاح

۳. سلفیه ۲۵
- الف) سلفیه در لغت ۲۵
- ب) سلفیه در اصطلاح ۲۶
- یک. سلفیه علمی ۲۹
- دو. سلفیه جهادی تکفیری ۲۹
- سه. سلفیه جامیه ۲۹
۴. عقل ۳۰
- الف) تعریف عقل در لغت ۳۰
- ب) تعریف عقل در اصطلاح ۳۰

فصل دوم: حقیقت و سازوکار عقل

(۸۸-۳۱)

- بخش اول: ماهیت عقل ۳۳
- گفتار اول: تعریف عقل و اقسام آن ۳۳
۱. تعریف عقل ۳۳
- الف) تعریف عقل در لغت ۳۳
- یک. تعریف عقل از منظر شیعه ۳۳
- دو. تعریف عقل از منظر سلفیه ۳۳
- ب) تعریف عقل در اصطلاح ۳۴
- یک. تعریف عقل در اصطلاح از منظر شیعه ۳۴
- دو. تعریف اصطلاحی عقل از منظر سلفیه ۳۷
- جمع بندی تعریف اصطلاحی عقل از منظر سلفیه ۳۹
۲. تقسیمات و اقسام عقل ۳۹
- الف) اقسام عقل از منظر شیعه ۳۹
- ب) اقسام عقل از منظر سلفیه ۴۰
- گفتار دوم: تجرد و عدم تجرد عقل ۴۱
- تعریف تجرد ۴۱

- الف) تجرد در لغت ۴۱
- ب) تجرد در اصطلاح ۴۱
- یک. تجرد عقل از منظر شیعه ۴۲
- دو. تجرد عقل از منظر سلفیه ۵۰
- جمع بندی دیدگاه شیعه و سلفیه در باب تجرد عقل ۵۲
- گفتار سوم: مکان عقل** ۵۳
۱. مکان عقل از منظر شیعه ۵۴
۲. مکان عقل از منظر سلفیه ۵۶
- جمع بندی نظر شیعه و سلفیه در باب مکان عقل ۵۸
- بخش دوم: سازوکار عقل** ۵۹
- گفتار اول: ریشه های ادراک عقل** ۵۹
- الف) ریشه های ادراک عقل از منظر شیعه ۵۹
- یک. معقولات اولی ۶۳
- دو. معقولات ثانیه ۶۴
- جمع بندی ریشه انتزاع ادراکات در نگاه شیعه ۶۶
- ب) ریشه های ادراک عقل از منظر سلفیه ۶۷
- یک. علوم ضروری ۶۷
- دو. علوم نظری ۶۷
- سه. علوم غیبیه ۶۷
- جمع بندی ریشه عقل در میان سلفیه ۶۸
- گفتار دوم: نحوه ادراک توسط عقل** ۶۹
- الف) نحوه ادراک توسط عقل از منظر شیعه ۶۹
- یک. تعریف احساس ۶۹
- دو. تعریف تخیل ۶۹
- سه. تعریف توهم ۷۰
- چهار. تعریف تعقل ۷۰
- ب) نحوه ادراک توسط عقل از منظر سلفیه ۷۳

- گفتار سوم: معیار صحت ادراکات عقلی ۷۵
- الف) معیار صحت ادراکات عقلی از منظر شیعه ۷۵
- یک. تعریف بدیهیات ۷۷
- دو. انواع بدیهیات ۷۸
- سه. کیفیت پدید آمدن بدیهیات و راز خطا ناپذیری آنها ۸۰
- جمع بندی نظر شیعه ۸۱
- ب) معیار صحت ادراکات عقلی از منظر سلفیه ۸۲
- یک. تعریف بدیهیات ۸۳
- دو. انواع بدیهیات ۸۳
- سه. کیفیت حصول بدیهیات ۸۴
- گفتار چهارم: اشتراکات و افتراقات دو دیدگاه ۸۵

فصل سوم: حجیت عقل

(۱۱۲ - ۸۹)

- گفتار اول: عقل منبع و عقل ابزار ۹۱
- الف) تعریف عقل ابزاری و عقل منبع ۹۱
- ب) دیدگاه شیعه درباره عقل ابزاری و عقل منبع ۹۳
- ج) دیدگاه سلفیه درباره عقل ابزاری و منبع ۹۴
- گفتار دوم: استقلال عقل ۹۷
- الف) استقلال عقل از منظر شیعه ۹۷
- ب) استقلال عقل از منظر سلفیه ۹۹
- گفتار سوم: شواهد حجیت عقل ۱۰۱
- الف) شواهد حجیت عقل از منظر شیعه ۱۰۱
- یک. شواهد قرآنی ۱۰۱
- اول. دعوت قرآن به تعقل ۱۰۱
- دوم. به رسمیت شناختن نظام علی معلولی ۱۰۲
- سوم. ارائه استدلال عقلی ۱۰۲

- دو. شواهد روایی ۱۰۳
- سه. دیگر شواهد ۱۰۴
- ب) شواهد حجیت عقل از منظر سلفیه ۱۰۴
- یک. شواهد قرآنی ۱۰۴
- دو. دیگر شواهد ۱۰۵
- گفتار چهارم: میزان اعتبار حکم عقل در مباحث اعتقادی ۱۰۷
- الف) اعتبار حکم عقل در باب مباحث اعتقادی از منظر شیعه ۱۰۷
- ب) اعتبار حکم عقل در باب مباحث اعتقادی از منظر سلفی ۱۰۹
- گفتار پنجم: اشتراکات و افتراقات دو دیدگاه ۱۱۱

فصل چهارم: آثار و نتایج رویکرد شیعه و سلفیه نسبت به عقل

(۱۳۶-۱۱۳)

- گفتار اول: تعارض عقل و نقل ۱۱۵
- الف) تعارض عقل و نقل از منظر شیعه ۱۱۶
- ب) تعارض عقل و نقل از منظر سلفیه ۱۱۶
- گفتار دوم: تغییر در محدوده معارف ۱۱۹
- الف) تغییر در محدوده معارف از منظر شیعه ۱۱۹
- ب) تغییر در محدوده معارف از منظر سلفیه ۱۲۱
- گفتار سوم: نوع موضع‌گیری در قبال علوم عقلی ۱۲۳
- الف) موضع‌گیری شیعه در قبال علوم عقلی ۱۲۳
- یک. کتب کلامی ۱۲۴
- دو. آثار فلسفی ۱۲۵
- سه. آثار منطقی ۱۲۵
- ب) موضع‌گیری سلفیه در قبال علوم عقلی ۱۲۶
- یک. نقد علوم عقلی ۱۲۷
- دو. نقد اشخاص ۱۲۸
- سه. نقد و مخالفت با اصطلاحات ۱۲۹

- گفتار چهارم: مواجهه نقل (دین) با دستاوردهای علم و عقل ۱۳۱
- الف) مواجهه شیعه با دستاوردهای علوم بشری ۱۳۲
- ب) مواجهه سلفیه با دستاوردهای علوم ۱۳۳
- گفتار پنجم: اشتراکات و افتراقات دو دیدگاه ۱۳۵
- خاتمه، جمع‌بندی و نتیجه ۱۳۷

منابع و مأخذ

(۱۴۱-۱۵۲)

مقدمه

۱. بیان مسئله و تعیین قلمرو آن

عقل به عنوان قوه‌ای برای درک اشیا و حقائق، در دانش‌های گونه‌گون واکاوی و ماهیت‌شناسی می‌شود و به اعتبارات مختلف، تقسیمات گوناگونی می‌پذیرد؛ علم کلام که موضوع آن اثبات خدا و صفات و افعال اوست^۱ است، عقل را از منظر منبع و نیز ابزاری برای کسب معرفت و باور یا پشتوانه معرفتی می‌نگرد. همچنین هیچ مکتب کلامی را نمی‌توان یافت که نقش عقل را به کلی نفی کند؛ زیرا عقل قبل از آنکه وسیله‌ای برای کسب باورهای اعتقادی باشد، ابزاری برای تفاهم و ارتباط است و لذا عدم پذیرش نقش حداقلی عقل، به معنای عدم پذیرش امکان ارتباط است. اما در پذیرش عقل نیز تا حدود و ثغور آن مشخص نباشد، اختلافات و تفاوت‌های فاحشی را در باورها و اعتقادات مکاتب مختلف شاهد خواهیم بود؛ چنان‌که شاهد هستیم برخی عقل‌گراها همچون معتزله، جانب افراط را گرفته و عقل را میزان دین انگاشته‌اند و عده‌ای نیز چون برخی نقل‌گرای اهل سنت (سلفیه) به جانب تفریط غلطیده و عقل را تا حد کلید ورود به دین تنزل داده و سایر آموزه‌های دین را از منابعی مانند کتاب و سنت و اجماع و فطرت رصد و ردیابی می‌کنند. اما برای فهم و تحلیل چنین اختلافاتی باید مبانی آنها و لوازم آن مبانی به صورت تطبیقی بررسی شود و از این‌رو، این تحقیق درصدد است اندیشه‌ها و دیدگاه‌های مشهور متکلمان شیعه امامیه و سلفیه درباره عقل را به نحو تطبیقی

۱. البته نظرات دیگری نیز در باب موضوع کلام وجود دارد. (ر.ک: ربانی گلپایگانی، *ماه‌علم الکلام*،

خوانش، پردازش و سپس گزارش نماید و مقولاتی چون تعاریف عقل از منظر امامیه و سلفیه، تقسیمات عقل، استقلال عقل به عنوان منبع معرفتی، مدرکات عقل، ریشه‌های حکم عقل، مراتب حکم عقلی، حیطة مورد قبول دین برای حکم عقل، ارزش معرفت‌شناختی عقل، آثار و نتایج رویکردهای معرفتی دو دیدگاه درباره عقل و مانند آن را مطالعه و بازخوانی کند.

۲. ضرورت تحقیق

همواره مناظره و مباحثه بین محتوای دو تفکر یا باید برپایه نقد مبانی بنیادین باشد، یا به ساحت روبنایی کشیده می‌شود. نقد و اشکال بر روبنای هر تفکر، بدون توجه و نقد مبانی عمدتاً بی‌فایده، یا کم‌فایده خواهد ماند، بنابراین نقطه ثقل توجه اندیشوران این حوزه باید بر مبانی نظریه‌ها باشد تا آثار خوشایندی را رقم بزند. این مهم در مناظرات بین دو تفکر شیعی و سلفی ضرورت بیشتری پیدا می‌کند؛ چون عمده اختلافات بین این دو فرقه مبنایی و اساسی است، از همین رو تحقیق پیش‌رو می‌تواند منبع خوبی در زمینه یکی از اختلافات مبنایی و اساسی عقاید شیعه و سلفیه؛ یعنی عقل باشد. از دیگر سو عدم توجه به نقش عقل در فهم دین به بدفهمی و کژ فهمی منجر شده و ممکن است فهم نادرست دینی، دامن دین را لکه دار کند و آثار جریان‌های تندرو سلفی که به نام دین نوشته می‌شود، پیش از آنکه بر آنان خرده وارد آورد، چالش را به متن دین می‌کشاند، به همین دلیل برای پیشگیری از کج‌فهمی‌ها چنین تحقیقاتی ضرورت پیدا می‌کند.

۳. فرضیه تحقیق

نوع نگاه سلفیه به حقیقت انسان که در حد ترکیبی از جسم کتیف به عنوان بدن و جسم لطیف به عنوان روح است، حقیقت عقل را نیز فراتر از حد جسمیت نخواهد دید و صرفاً به عنوان ابزار کشف واقع، عقل را در اختیار نقل می‌داند. اما امامیه به تبع حقیقت مجرد انسان، عقل را نیز مجرد دانسته و حجیت ذاتی آن را در دو حیطة ابزار و منبع در عرض نقل می‌پذیرد.

بنابراین دیدگاه متکلمان سلفیه با نگاه حداقلی به عقل تفاوت بسیاری از

حیث تقسیمات، قلمرو حکم عقل، ارزش معرفت‌شناختی و... با نگاه متکلمان شیعه دارد که نگاهی حداکثری است.

۴. اهداف و فوائد تحقیق

از آنجایی که رسالت اصلی متکلم را در دو حوزه تبیین و دفاع از قلمرو اعتقادات دینی می‌توان خلاصه کرد، لذا با تطبیق مبانی اعتقادی مکتب تشیع با مکاتب دیگر از جمله سلفیه میزان تفاوت و سرآمدی مبانی امامیه به خوبی نشان داده خواهد شد. علاوه بر این، ارائه تطبیقی چنین تحقیقی منبع سودمندی برای مدافعان اعتقادات امامیه در مناظرات و گفتگوها با سلفیه خواهد بود.

۵. روش تحقیق

این تحقیق بر پایه داده‌های کتابخانه‌ای است که با خوانش منابع و جمع‌آوری اطلاعات و سپس پردازش آن و احیاناً داوری، در مواردی که نیاز بوده است، سامان یافته و به روش توصیفی-تحلیلی، موضوع مورد بحث را واکاویده است.